

Péter István:¹

Damjanichné, a magyarok nagyasszonya Aradtól New-Yorkig, Konstantinápolyig, Kairóig (A személyes presztízs hatótávolsága – avagy mi- ként lehet magyar személy Kairóban védegyeleti zászlósanya?)

*Mrs. Damjanich, the noble Lady of the Hungarians
from Arad to New-York, Constantinople, Cairo*

One of the most important persons of the Hungarian 1848 war for freedom was General János Damjanich, one person with Serbian origin. His wife, Emília Csernovics, who's family originally was Serbian, was so young, when her husband were executed by the Hapsburg Empire as leader of Hungarian war for freedom. She gets a great respect from the soldiers of war for freedom, and from the civilians in all country. Many people refugees after the lost war to Turks Empire and to Egypt. After twenty years they founded the Association of Hungarian People in Cairo and a same organization in Constantinople. They wrote some letters to Emilia Csernovics to be the honorific leader – the Ensign Mother – for this Organization. We publish here some correspondent between the different Hungarian organizations and Csernovics Emília.

Keywords: Hungarian war for freedom 1848, Emília Csernovics, orphanage, Permanent Committee for Remember Patriot Martyr's, László Újházy.

Egyre többször halljuk a hétköznapi közbeszédben a kiemelkedő férfi életpályák kapcsán azt a mondást, hogy „Minden sikeres férfi mögött egy erős nő áll”. De talán érdemes lenne ezt a mondást két másik értelmezési valóságában is megvizsgálni:” Minden sikeres férfi eltakarja azt a nőt, aki mögötte áll”, illetve „Minden férfi sikertelensége után marad egy nő, akinek erősnek kell lenni”. Mindezt azért, mert a történelem tanulsága szerint a

¹ Egyetemi adjunktus, BBTE Református Tanárképző Kar, peteristvan@yahoo.com.

hőstetteket végbe vivő férfiakra sokszor és szívesen emlékezik a (hálás) utókor, de könnyen a feledés homályába vész az élettárs, a sikerekhez jelentős mértékben hozzájáruló feleség személye. A tragédiával végződő férfisors után viszont sokszor mérhetetlen szenvedés marad örökségként és derékbe tört életpálya, amelynek leéléséhez emberi tartás, méltóság és erős hit szükségeltetik.

Évente emlékezünk az 1848–49-es magyar szabadságharc mártírjaira. A különböző települések, városok igyekeznek megtalálni, felfedezni saját kötődéseiket a szabadságharc eseményeihez, szereplőihez, hogy jogalapot teremtsenek a méltó emlékezésnek. Emléket állítanak a hősi halált halt férfiaknak. Elfeledkeznek a hősi élet után maradt gyászt, nyomorúságot, szenvedést, megaláztatást elviselő, végigélő nőkről.

Véletlenül került a kezembe pár levél. Levéltári anyagként nem is abban a dobozban lett volna a helyük, mint ahol lapultak: Czelder Mártonnak² a regáti misszióból küldött leveleit olvastam volna, mikor Csernovits Emíliahoz címzett leveleket is találtam. Közös csak annyi bennük, hogy mindkettő olyan magyarokról szól, akik valamiféle ok miatt kiszorultak az anyaország határain kívülre és ott nem elégedtek meg a menekültlét gyötrelmeivel, hanem a helyi (idegen) viszonyok, körülmények között is igyekeztek maguk köré hazát, házat létrehozni.

Csernovits Emília személye

Csernovics Emília neve számomra szégyenszemre semmit nem mondott. Csak a levelek böngészése közben jutottam információtöredékekhez: nevezetesen, hogy valamikori tábornokfeleség volt. A neki címzett négy levélből, kettőt Kairóból küldtek 1868-ban, egyet Konstantinápolyból 1871-ben, egyet pedig Nagyváradról 1872-ben. Kicsit utánakeresve és olvasva kezdett fény derülni a homályra: a hölgy Damjanich János özvegye, akit sem a hazában élő, sem a határokon kívülre szorult magyarság nem hajlandó feledni és egyaránt egyik legerősebb szimbolikus személynek tekint, akire tekintve nemcsak a tragikus hős férj emléke, de a szabadság eszméje is él. Ha korábban Haynau gondoskodott arról, hogy a Bach korszakban miről legyen tilos megemlékezni, úgy 1859-től kezdődően – amikor Ferencz József menesztte Alexander Bach-ot – enyhülni látszik a politikai légkör olyannyira, hogy 1860-ban már engedélyezik, hogy egy szolid rendezvény keretében megemlékezzenek március 15-ről.³

A család ősi szerb származású, görögkeleti vallású és 1690-ben kerülnek Dél-Magyarországra a török elől menekülve. Százezres szerb tömeg kényszerül menekülni ebben az időben, a vezetőjük Arsenije Carnojevic (1633—1706) ipeki érsek, akinek a két öccse, Djordje és Joakim is menekül a tömeggel. Az utóbbinak a fia, Mihajlo (magyar köznévvvel:

² Az óromániai református misszió 19 századi emblematikus személyisége.

³ GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó (2003).

Csernovics Mihály) kapott magyar nemességet 1720-ban. Az ő fiai alkotják majd – Arsenie (Arzén) és Djordje (György) a későbbi Csernovics család két ágát. Egyik ág ts-sel írja a nevét és a „mácsai és kisoroszi” előnevet viseli, a másikkok cs-vel írják a nevüket és a „mácsai” előnevet használták.⁴

Csernovics Emília 1819. november 16-án született Aradon, nyolcból hatodik gyermekként. Unokahúga írása szerint a három lány tanítására, nevelésére alig jutott kezdetben idő, pénz és energia a család részéről, amíg egy nagybátyja jóvoltából beadják Aradra egy nevelőintézetbe, melyet egy Hernaltban tanult nevelőnő és férje vezetnek. Az oktatás-foglalkozások németül zajlanak. Emília kezdetben nagyon nehezen boldogul, később gyorsan tanul, nagyon megszereti nevelőnőjét. Az intézetből azonban korán távoznia kell, mert nagybátyja nem fizeti tovább a nevelési költségeket. Ugyancsak Aradon, rokonai házában marad 14 éves koráig, ott pallérozódik az úri környezetben, még egy kis zongoraleckére is futja, és bár tehetséges lenne, már nem tud megfelelőképpen felkészülni és kibontakozni.⁵

Maláriás fertőzés miatt el kell hagynia a családi környezetet, és nagyanyja barátnője fogadja magához Soborsinba⁶, az egészséges hegyvidékre. Itt találkozik Brunswick Teréz-zel, aki a kisdednevelés lelkes apostola. Valószínű ő szerettette meg vele ezt a foglalkozást annyira, hogy későbbi özvegyiségében elhagyott gyermekek lelkes nevelője, gyámolítója legyen.

Házassága Damjanich Jánossal

Damjanich Jánossal 1844-ben ismerkedett meg Csernovits Pál temetésén, aki közös rokon volt. Rövidesen kapcsolatuk komolyabbra fordult, megszerették egymást, de anyja ellenezte a kapcsolatot, mert Damjanich vagyonnélküli, de költekező, felelőtlen életet élő, számos nővel kalandba keveredő fiatal tiszt hírében állt. Damjanich azonban magabiztos és bizakodó, aradi vár parancsnokaként képzelel el a jövőjét, bár az Olaszországban állomásozó ezredéből is csak komoly nehézsége árán sikerül végül Temesvárra helyezettetni magát.⁷

A történelem és a családi hagyomány ismételni hagyja önmagát: ha korábban a szülők is csak családi ellenkezés rendjén kelhettek egybe – és ebben nem csak az etnikai, hanem a vallási hovatartozás is jelentős szerepet játszott, ugyanis az anya családja katolikus magyar volt –, a majdani tábornoknak és hitvesének is meg kell birkóznia a szülői akarattal, hogy egymáséi lehessenek.

⁴ Tanulmányok Csongrád megye történetéből 21. Szeged, 1994. Damjanich Jánosné Csernovics Emília életrajza (1819–1909). Csernovics Lara feljegyzéseit közléteszi Varsányi Péter István. 257–258.

⁵ Uo. 260–261.

⁶ Ma Săvârșin nevű település

⁷ Uo. 262.

Érdekes, hogy a szerb menekültek utódai majdnem teljes mértékben asszimilálódnak a korabeli magyar társadalmi viszonyok közepette. Amikor a társadalmi élet és a társas érintkezés (szalonok) nyelve többnyire a német nyelv volt, a nők is többnyire német nevelésben részesültek, magyarul csak a paraszttal és a cselédekkel beszéltek, Damjanich már vőlegény korában ragaszkodott hozzá, hogy egymással magyarul beszéljenek. Csernovics Emília hamarosan ismerősei véleménye szerint is gyönyörűen, választékosan beszél magyarul, úgy, hogy a nyelvújításban keletkezett új szavakat is mind beépítette a beszédébe. Rövid együttlétük ideje alatt otthon mindig magyarul beszéltek.

Damjanich szerette a társaságot, így házuknál mindig nagy társaság gyűlt össze, elsősorban tisztai családok. Haynau, mint Damjanich parancsnoka, többször vendégeskedett náluk. Alig nyolc hónapi házassági kapcsolatban voltak, amikor 1848 tavaszán a forradalmi mozgalmak híre kapcsán Haynau a tisztek körében élesen kikelt a forradalom ellen és szidni kezdte a magyar forradalmárokat. Ez a tett Damjanichot sértette és szóváltásba keveredett Haynauval, aki válaszul bosszúból azonnali hatállyal, huszonnégy órás parancs végrehajtási kötelezettséggel áthelyeztette az olasz hadtesthez, ahonnan már csak a szabadságharc egyik tisztjeként, korábbi seregének ellenségeként tér haza.

Közben Damjanich eltörte a lábát és bár sokféle kezeléssel próbálták gyógyítani, a nyílt bokatorése sosem gyógyult meg, hanem a bitófaig szenvedett miatta. Miután egyértelmű volt, hogy a harctérre nem térhet vissza, kinevezték Arad várparancsnokának. Itt éri a hír, hogy Görgey készül kapitulálni Világosnál. Nem érti, hogy lehet akkora sereggel megadni magát. Próbál Görgeyvel kapcsolatba lépni és a harcok folytatására biztatni, legalábbis addig, amíg kedvezőbb feltételek mellett tehetné le a fegyvert. Görgey azonban nem tágit a saját elhatározása mellől és őt is arra biztatja, hogy adja fel Arad várát. Damjanich arra készül, hogy a várban levő rengeteg lőport felrobbantva lerombolja a várat is, önmagával és katonáival is végez, de végül katonái is elállnak ettől a tervtől. Végül nem marad más a magatehetetlen, járóképtelen főtiszt számára, mint a vár feladása. Görgey azt nem érti, hogy a szerb származású Damjanich miért viszi vásárra a bőrét a magyarok ügyéért?⁸

Az orosz hadsereg ejtette foglyul, előbb Gyulára vitték és átadták az osztrákoknak, akik a letartóztatott tábornokot ismét Arad várába zárták. Hamarosan a társait is odahozták. Azután a feleségeknek csak nagyon ritkán sikerült rövid percekre bejutni a rabokhoz. Ez alól csak 1849. október 5-e volt, amikor értesítették a feleségeket, hogy előzetes kérés nélkül felkereshetik férjeiket. Ott tudták meg, hogy aznap hirdettek nekik halálos ítéletet, másnap lesz a kivégzés.⁹

⁸ Uo. 264–265.

⁹ Uo. 265

Az összetört özvegy

A váratlan hír és az átélt tragédia miatt Emília jó ideig sokkos állapotban volt, emlékezetét veszítette, gondolkodni is képtelen volt. Közele ismerősök vették magukhoz Makó városában őt és Láhner György ugyancsak fiatal özvegyét. A város azzal vállalt csendes szolidaritást az özvegyekkel, hogy nem fogadtak el adópénzt azért a házért, amelyben laktak.¹⁰

Az első években folyamatosak voltak a hatósági zaklatások, házkutatások. Még a magyar koronát is a két magyar özvegy tábornoknétól próbálták számon kérni.

Egy évvel férje kivégzése után gyászmisét akart mondani Aradon. A hatóságok hadbírótság elé idézték lázítás vádjával és megtiltották, mert csendes tüntetéstől, esetleges zavargástól, zendüléstől féltek.¹¹

1855-ben felköltözik Pestre. Kezdetben csak ismerkedik a várossal, emberekkel. Makó iránti hálájából egy terítőt varr és küldd az ottani templomnak. A plébános levélben köszöni meg, de az elhunyt Damjanich emlékére való tekintettel Csernovics Emíliának címezi a levelet. Mélységesen megsértődik az özvegy emiatt: „Jegyezze meg magának a plébános úr, hogy én erre a meggyalázott névre olyan büszke vagyok, mint a király koronájára. Aki tehát ezt a nevet mellőzi, engem vérig sért...”

1860-ban belépett a Pesti Jótékony Nőegyletbe, amelynek az elnöknője Bohusné Szőgyényi Antónia, korábbi aradi ismerőse volt. Az egyesület szegényeket és nyomorultakat istápol. Mindaddig aktívan részt vett az egyesület tevékenységében és anyagiakkal is segítette, amíg Bohusné fia nem vette feleségül Görgey Arthur leányát. Az emlékek nem engedték, hogy tovább is együtt dolgozhassanak...

Vidars János országgyűlési képviselő nejével, Csernyus Jozefával összeházaszkodva közadakozást kezdeményeztek és a Kerepesi temetőben felállították a pesti 48-as vértanúk emlékoszlopát.

A 60-as évek elején, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök özvegyével karöltve egyesületet hoztak létre az elesett honvédek nélkülöző családjainak megsegítésére. Eleinte a nemzet gazdaasszonyai, majd a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egylete megnevezést használják azért, hogy a hatóságok előtt próbálják leplezni az eredeti célt, de elég a hatóságoknak a két nő neve egymás mellett, hogy gyanúval kezeljék minden tettüket. Még így is 1863-ban gyűjtést szerveznek az aszály sújtotta alföldi nyomorgók megsegítésére. Az egy forintos jelképes belépődíj helyett mindenki bizalommal és bőségesen adakozik, olyannyira, hogy már az első nap 80 ezer forint gyűlt össze, három nap alatt pedig 150 ezer forint. A hatóság kezdetben felszólította, hogy szolgáltatassák be az összeget, de ők határozottan megtagadták, a hatóság pedig elállt a szándékától.

¹⁰ A „Makó Városábani Házatlan zsellérek 1855/6. évi Országos Közérő összeírása 1-ső könyv” bejegyzése szerint: „Özv. Csernovicsné özvegy felmentetik”. Csongrád Megyei Levéltár Makói Fiók-levéltára, Közmunkalajstrom V. 142. j. 16.

¹¹ Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 266.

Később árvaházakat indítottak, amelybe eleinte a honvédek árváit igyekeztek előnyben részesíteni, később már bevettek minden keresztyén árva leányt, amennyire az anyagiak lehetőséget adtak. Egy alkalommal komoly konfliktusba keveredett a kalocsai érsek bíborossal, akit arra kértek, hogy lehetősége szerint segítse az árvaházat, ám a válasz az volt, hogy csak olyan gyermeknevelési akciót támogat, amely kizárólag római katolikus gyermekekkel foglalkozik, és amelyet apácák vezetnek. Damjanicsné erre azt felelte: „Akkor hát igaza van Eminenciádnak, ha nem ad, mert mi ezt az árvaházat teljesen csak keresztyén szeretetre alapítottuk”.¹²

A Pestre látogató Erzsébet királyné a 60-as években, majd 1879-ben is több jótékonyági intézmény mellett a magyar gazdasszonyok árvaházát is meglátogatta. Bár a többi munkatársuk szívélyes fogadtatásban részesítette a koronás látogatót, sem Damjanichné, sem Batthyány Lajosné nem vett részt a jeles eseményen az általuk alapított otthonban.¹³

Aki másokért bármikor bárkitől képes volt kérni, maga számára csak ritkán és nehezen. A kiegyezést követően megalakuló magyar minisztériumok megjelenése után rokonai unszolására rászánta magát, hogy elveszített és elkobzott vagyonáért némi kártérítést kérjen. Amikor szembesülnie kellett azzal, hogy úgy az Andrássy Gyula, mint a Tisza Kálmán vezette miniszterelnöki hivatal egyaránt húzódozik, végleg elállt a szándékától. A cseppet a pohárban az jelentette, amikor ismerőse arra akarta rávenni, hogy a királytól kérje ügye megoldását: inkább végleg lemondott mindenféle anyagiakról, mintsem férje emlékét vásárra vigye.

1906-ban súlyosan megbetegedik, végleg elveszíti emlékezetét és 1909-ben meghal. Életútjának kiváló ismerője – unokahúga, aki megírja életútját érdekes módon egyszer sem említi, hogy Damjanichné kapcsolatot ápolt volna a megtorlások elől menekült egykori szabadságharcosokkal. A levelek, amelyeket neki címeztek azonban arról tanúskodnak, hogy élénk kapcsolatban állt úgy a Törökországba menekültekkel, mint az Egyiptomba és Amerikába szakadt szabadságharcosokkal.

Damjanichné és az egyiptomi magyarok

A levelek tartalma szerint a negyvennyolc után emigrációba kényszerülő magyarok Kairóban és Konstantinápolyban egyaránt fontosnak tartják az elveszített otthon valamilyen újrarápítását és ebben az együletbe szerveződés adhatja a legmegfelelőbb keretet. Ezek a magyarok nem elégednek meg azzal, hogy a közel húszévi száműzetésben új hazát, otthon leltek, újrarápították elveszített szakmai életüket, megalapozták gazdasági helyzetüket az új élettérben, hanem szükségét látják annak, hogy az anyanyelv, vallás, saját kulturális keret mellett olyan szimbólumokat tudhassanak magukénak, amelyek megcáfolhatatlanul

¹² Uo. 269–270

¹³ Uo.

értelmet adnak az elveszett küzdelemnek, szabadságharcnak és a vállalt száműzetésnek egyaránt.

Ezért nem véletlen, hogy olyan romlatlan és romolhatatlan személyhez fordulnak, aki kötődésével, személyes vállalásával, tartásával, méltósággal viselt szenvedésével mind-ezeket megtestesíti. Csernovics Emília, a méltán tisztelt és szeretett egykori tábornok, Damjanich özvegye tökéletes erre a szerepre.

Az első levélben arra kéri, hogy ha csak névlegesen is, de vállalja el a védnöki szerepet. Nem is kell személyesen ott lennie, hiszen a személye amúgy is minden távolságon, akadályon átívelő szimbólum, amely önmagában képes szavatolni egy ilyen egylet működésének sikerét, tartalmát, tisztaságát, fenntarthatóságát.

„Nagy érdemű úrnő s mélyen tisztelt Honleány!”¹⁴

Engedje meg nekünk, kik e forró ég hajlat alatt s távolban szerfelett – de szenvedésen edzett Anyánktól magunkat érdemes fiaiként emelhessük, s mint leg parányibb testrészeül a forrón szeretett hazánknak óhajtván tömörülni, Szerény nézetünk szerint, ha egyesek teljesítik kötelességöket, kik szerencsésebbek egyedül is működni távolban szeretett hazánktól, azok iránt nem szününk meg hálával emlékezni és nagyra becsülésünk szívében rejteni – de mi gyengék érezvén képtelenségünket s egyesülénk azon érzésből áthatva, hogy – bár távol szeretett hazánktól de annak édes gyermekei egy perczig sem szününk meg lenni és maradni s hogy tehát jobban ki fejthesse mindenki saját érzelmeit és buzdítólag példaként utat is mutathasson többi honfi társainknak honfini kötelességekben s testvéri szeretetben, elhatároztuk, hogy bár mely kis számban is, de a legőszintébb szeretettel s legtestvériesebb bizalommal egyesülni fogunk.

Miután az Ige testé lön – hogy szerény kis számú de lelkes egyletünk megalakulván, azon általános ohajtás ébredvén bennünk, hogy egy a hazánkat s Népünket – dicsőítő Jelvényt bírassunk s miután azt elérve Nemzeti Zászlónk testületünkhöz mérve bár adakozások utján, minden tekintetbe igen díszes kiállítással elkészülvén – már csak a szükséges ünnepélyes

2

Föl avatása, illetőleg föl szentelése van hátra,

Nagyon becsült úrnő! Emberi gyarlóság fölfelé sietni, lehet e szerénységnek venni? Ha mi is föl emelve fejeinket s a nagyok között a leg nagyobbban pihenvén meg szününk, nem fogjuk el sorolni nagy érdemeit erre sem képesek, sem hivatottak nem vagyunk, de misem természetesebb, hogy bennünk is azon ösztön fejlődvén mint a kicsiny és gyengékben, azoknak nőni és erőssödni kell! De hogy erőssödhessünk kell

¹⁴ Fond. Névtári gyűjtemény. Sárospataki Református Kollégium (SRK) Levéltára. N.I.5.

hogy ewgy magasztos szellem ragyogjon szemünk előtt, mely át hat bennünket magasztos szellemével.

Engedje meg tehát nekünk reményleni oh nagyra becsült honleány! Hogy miután nagy gyűlésünkben egyhangúlag azon őszinte kívánság mondatván ki, hogy a Zászlónk szentelésére mint keresztanya és védő nő – az egyletünk fölött általunk nagyra becsült s nagy érdemű személyében legyen képviselve?! S mely tiszt elfogadását szívünk mélyéből kívánjuk, s a legnagyobb becsülésben lévő honleányt nyerhesük meg – a ki iránt még titokban is a legnagyobb tiszteletünk s nagyra becsülésünk érezzük.

Legyen szabad reménykednünk, hogy a nagyra becsült úrnő keresztanyai tiszt – meghívásunk fölkerését nem veendi szerénytelenségnek s bennünket nagy érdemű nevével jutalmazand.

3

Minthogy az ünnepély meg tartása személyesen a távolság terjedelménél fogva csaknem lehetetlen, kegyes elfogadása esetén /: ha csak nem kíván mástól képviseltetni :/ – ajánlatunkat azon esetre ha beleegyezését megadná? Virág Sándor érdemes honfitársunk igen tisztelt úrnője Virág Hermina született Drotles honleányunkat van szerencsénk ajánlani,

Bár – Alexandriában lakik, de Kairóban öt /:5:/ óra alatt a gyors vonattal eljuthatni.

Ezek után epekedve várjuk kegyes határozatát, maradunk legmélyebb tiszteletünk mellett.

Mélyen tisztelt úrnők s nagy érdemű honleányunknak vátozhatatlan nagyra becsülésünkkel hő ragaszkodásunkkal

Hű Honfiai

Kelt Kairóban 1868.kévi őszhó 1.

Óváry Pető

Goldstein József

E(gyesületi) Jegyző

nők

El-

Pecset: Egyiptomi Magyar Egylet Kairóban”

A második levél szerint a felkérést elfogadta Damjanichné, és ez a tény megerősíti a magyar közösséget Kairóban abban a hitében, hogy jól választottak, és hogy kapcsolatuk az anyaországgal, annak jelképes személyeivel ismét élő. Ez erőt ad az idegen földön való

lét elviseléséhez, reményt arra, hogy valaha haza lehet térni, és lesz is ahova, mert nem vész el a haza.

“Mélyen tisztelt úrnő Egyletünk Véd és Keresztanya/ s Nagyra becsült honleány¹⁵

F. évi öszutó 1-én Kelt Kegyeletes s nekünk legnagyobb becsű Kincünk – s mint alapja Levéltárunknak – az összes egyleti tagokra, varázs hatású nagyra becsült Levelét, a múlt 14-én vettük – melynek fölolvassása hatását leírni fölösleges volna csak meg kíséreni is – de annyit nem halgathatunk el, hogy magasztos szíve által sugallott szózata a hozzánk intézett örökbecsű levelében „Márvány betűk”! mindegyikünk szívében. S azon hathatós sorok, nem csak el olvastattak, de mindegyik Egyleti tag lelke mélyéből élénken visszhangzott – s öröm könnyeket idéztek, mint a hoszu távol lét utáni viszont látáskor – az édes Anya – és gyermeknél, örömkben – s minden ajkon, az áhitatos s legnagyobb tisztelet érzés volt tükör fényi életképben látható.

Oh tarcsa meg sok számú évekig, a mindenható drága életét! Hogy nagylelkűsége – törhetetlen erénye át hasson minden Magyar! S az egész szeretett Hazánkat melynek alig volt idő szaka, melyben nagyobb szellemi erőre lett volna szüksége, mint ép a jelenben.

2

Fogadja szívünk melegéből eredt, legbuzgóbb köszönetünket; Kegyeletes Véd- és Keresztanya tiszt elfogadásáért.

Előtünk, Arany betűvel lebeg lelkesítő szózata – hozzánk ajánlott Halhatatlan hős szellemének őrszeme, új élet erőt adott és táplál! Egyedüli ohajtásunk testületünket tebenségesen méltóvá emelni Kegyeletéhez s mindannyiunk Keblében egyetlen érzés van, hogy az Egek Ura sokáig éltesse! Éljen! Éljen! Damjanich úrnő Kegyes Védnök Sokáig Éljen!

Később leszünk bátrak, alapszabályaink működési irányát át tekinthetés végett teljes tisztelette áttekintése alá eljutatni, a névsor és a ünnepély idő és sorrendjét.

Miután ismételve Köszönjük lelkünk mélyéből Kegyes megtisztel(te)tésünket

Maradunk hő tiszteletünktől át hatva hálás Honfiai

Nagyrabecsült Véd- s Keresztanya úrnöknöktisztelőbjei

Kelt Kairoban az Egyiptomi Magyar egylet állandó helyiségében 5-ik Nagygyűléséből

1868 Télelő 18-án

Goldstein József¹⁶

E. Elnök

Óváry Pető¹⁷

E. Jegyző

¹⁵ Fond. Névtári gyűjtemény. Sárospataki Református Kollégium (SRK) Levéltára. N.I.5.

¹⁶ Goldstein Józsefről egyelőre semmit sem tudunk.

¹⁷ A Borászati Lapok munkatársa 1874–1886 között, Alexandriából küldi írásait

Pecset: Egyiptomi Magyar Egylet Kairóban

A levélből kicsengő hála szerint Damjanichné egyértelműen elfogadta a felkérést, ezzel mérhetetlen örömet szerezve és erőt adva a kairói magyaroknak.

Törökországi ismeretlen székely honvéd levele Damjanichnének

A török földön élő székely katona arról tesz említést, hogy valahol elmulasztotta a találkozást Damjanichnéval. Azért érdekes a level tartalma, mert eddigi tudomásunk szerint Cserrnovics Emília nem járt Törökországban, illetve Egyiptomban, és azt sem tartjuk valószínűnek, hogy a menekült Magyar katona hazamerészkedve, itthoni tájakon került volna a tábornokné közelébe.

Megható a tábornoknéhoz írott vers, még akkor is, ha irodalmi, művészi értéke csekély, mint amint a tény is, hogy huszonkét év folyamatos török környezeti hatás ellenére még mer vállalkozni magyarul a verselésre, levélírára, még akkor is, ha bevallása szerint is sokat romlott magyar nyelvtudása.

“Con(s)tántinapoly augustus 24.871

Igen Nagyontisztelt Tábornokné asszonyság!¹⁸

Engedelmet kérek, hogy oly bátor vagyok hibámat elő terjeszteni, ot létem alkalmával, Vidats János Úr volt oly kegyes és álgya Isten érte, be mutatni, de én háládattan többre megnem jelenve el távoztam és el butszuzásomm el mullasztám a mi nékem nagyon fáj, hogy még égsyszer az életben Tábornokném és Hazám legszentebb asszonyát, én előttem is minden igaz érzésű Magyar előtt, nem láthatnám, és kéz csokolásomat elmulasztám, Ezer meg ezer engedelmet Kér Kéz csokolásom mellett a szegény Honnélkül való Török magyar, és botsásson meg Tábornokné mert higye meg hogy ki nem mondhatom mint fáj nékem hibám amit elköveték.

Imádni fogom a mindenható Úr Istent hogy agygya meg Tábornoknének, ami jo áldot lelke kíván, e világon réánk nezve a leg szentebb lélek itten Külföldön is a miért imádkozhatunk, ugyan helyre nem állithattyuk fájdalmait, de meg átkozhattyuk azokat, a kik elő szerezték ezen fájdalmakat, hogy Isten ne botsásson meg soha nékik rosz teteiért.

Tábornokné szenved azt mi nagyon érzük, de mi nekünk itten háromszoros fájdalmaink Hazánk Tábornokné és Szabadságunk it hadnám e nyomorék országot csak nagysádnak szolgája is környékébe lehessünk, parancsoljan velem az életem minden perczen Kezében ál Áldás száljon Kedves jó édes anyával és édes

¹⁸ Fond. Névtári gyűjtemény. SRK Levéltára. N.I.5.

Hazámmal és minden jó szívre a ki meg nem bántá Hazánk legszentebb asszonyát, verje a mindenható a ki meg méri bántani nagysádot.

Isten veletek-

Fontom koszorut számodra,

te ártatlan.

Virolyon ki szent,

oltárodon.

Nyugot légyen égbe,

szent lelked,

mert nemzeted téged,

el nem följtet.

Isten át látja

szenvedésit nődnek,

És segítni fogja,

hű nemzetödet.

Segíteni a hű magyart,

Élni vagy halni,

Férjem sír halmat,

Nékem vissza adni.

Hol konyezni fogok,

Hantod előtt,

Térdere fog borulni

Hű nemzetöd

Imádni fog Úr Istent,

Te éretted.

Hogy külgye a' hű,

nemzetre lelkedet.

Botsásson meg annak,

a' gyávának,

Ki téged oly ártatlan,

ki irtott.

Kinozza a lelkiesméret,

Ugy annyit

Hány éve e' szép nemzetett

ök ették.

Könnyeimet ne ítélyétek azért,

Hogy nő vagyok.
Öröm könnyek azok mert,
Hon meg mentődött,
Egyet értés élyen köztetek
magyarok
Akkor fájdalmaim örökre
elmúlnak. Csokolom engedelmeiből ezerszer kezeit, (Mourad)???
Engedelmet, ha írásba vagy nyelvebe hibáztam mert 22 éve törökül beszélünk,
és székely vagyok.”

Nagyvárad megemlékezése

A level tanúsága szerint a kiegyezést követően oly mértékben enyhült a légkör a szabadságharc emlékét illetően, hogy ebben az időben már hazai területen is megjelennek az emlékbizottságok és nyíltan lehet emlékezni az eseményekre, a hősökre, sőt már a korábban kényes személynek számító tábornoközvegy nyílt meghívása, jelenléte sem elképzelhetetlen. Ilyen a Hazafi Vértanúi Emlékét Megőrző Állandó Bizottság is, amelyik kötelességének érzi meghívni az emlékezők közösségébe a gyászoló özvegyet is.

“Nagyságos Nagyságos Asszony!”¹⁹

A nemzet vértanúit megőrkítő állandó bizottság megerősített alapszabálya értelmében minden évben a szerencsétlen fegyverletétel forduló napján a v. olaszii plébánia templomban gyász isteni tiszteletet tart d.e. 10 orakor, Az anyi sokat szenvedett magyar hazába a szenvedés kínjai egyesek szívét körülzártatja a vesztes egeknek nagyságát egy boldog jövő reménye vigasztalja egyedül.

Az emberi szív alkotásánál fogva a kegyeletes visszaemlékezésekben talál enyhítést, némi vigasztalást, midőn szeretteik iránt az általános rokonszenv az Isten színe előtt nyilatkozik.

Az alanti bizottság Nagyvárad város polgáraiból alakult kik kötelességüknek ismerik nagyságodat felkérni, hogy városunkon ezen ünnepélybeni részvételével megtisztelni kegyeskedjék.

A bizottság tagjai az ünnepély rendezésére Komlossy Pál volt 1848–9 iki tűzér főhadnagyot bízta meg, kihez is kéri becses tudosi társat a további intézkedések végett Nagyváradra leküldeni.

Hazaifui tisztelettel maradunk

¹⁹ Fond. Névtári gyűjtemény. SRK Levéltára. N.I.5.

A HAZAFI VÉRTANUI EMLÉKÉT MEGŐRZŐ ÁLLANDÓ BI-
ZOTTSÁG
NAGYVÁRAD 1872.

Özv. Damjanics Jánosné urnőnek
Gödöllöbesnyő, Budapesten, VIII Muzeum utca”

Az amerikai magyarok

A levelek között egy ötödik levél is van, amelynek írója Újházy László és nem Csernovics Emília a címzettje, de egyértelmű, hogy az 1848–49-es kötődés miatt került a Washingtonban 1861-ben megfogalmazott levél hozzá.

„Az Egyesült-Észak-Amerikai Respublica had seregében levő magyarokhoz intézett bucsu szava Újházy Lászlónak.

Honfitársaim. Véreim! Tizenhét bánatos és sanyarteljes éveket éltünk keresztül, de mit mondom? nem éltünk, csak gyászoltunk édes közhazánkért, és ha kiszakíthatnók szívünket kebleinkből, s ketté törhetnők azokat, a világ vérünk bíborában csak a fájdalomnak láthatná megaludt cseppjeit. De ha szenvedtünk, még többet szenvedtenek hon maradt véreink, kiknek vérét szívta a két fejű sas, mint hajdan egy sas keselyű naponta vájta a leláncolt Prometheusnak élő máját. Azért túrnunk kellett férfias elszántsággal és túrtünk, mert ők is túrtének.

A boldogtalan száműzött magyar a világ egész gömbén széjjel volt szórva, és íme! most még is olly nagy számmal összetalálkoztunk – mi oka ennek kérdem? Nem egyéb, hanem az, hogy ha a szabadság harcának tárogatója meg fujatik, akkor a magyar ott hagyja mindenét mi neki anyagi életére nézve kedves volt, és oda

2

siet azon mezőre, hol becsület érzés és vitézség diadalmaskodhatik gazság és zsarnokság ellen. A szabadság szent ügye nevében tehát sereglenek önök egyben, segítve meg védeni egy respublicai Kormányt, melyet egy gonosz és elbízott aristocratia támadott meg, – olly aristocratia, melly más emberi fajt nem csak szolgájává, hanem barommá le alacsonyítá. De a magyar, ki a kényszerített bár tövényiszabta szolgálatnak minden nemét egy szívvel, egy lélekkel, egy hanggal eltörölte, csak született ellensége lehet a rabszolgaságnak. A meddig tehát otthon nem küzdhetnénk független alkotmányos létünkért a vérszopó osztrák ellen, küzdjünk itt másod hazánk érdekében, azon nemes lelkű nép érdekében, mely

minket testvérekül elfogadva meg osztotta velünk a szabadság minden malaszt-jait és biztosítékait. Mutassuk meg tetteleg, hogy honol kebleinkben a háladatosság érzete.

Ha itt meg lesz ülve a diadal nagy napja és a Respublica nem csak régi fénye vissza lesz állítva de még tisztább

3

Sugárok fog ragyogni minden nemzetek példájául, akkor a hadban újra meg újra meg edzett karjaink erősebb ön bizalommal ki fognak állani azon csata térre hol meg kell boszulni annyi vértanuink keserves emlékét.

Éljen az Amerikai-Egyesült-Respublica – A Magyar Haza Függetlensége, és az egész Emberi Nemnek Szabadsága.

*Washingtonban. December 1-én 1861.*²⁰

Újházy László²¹ régi nemesi katonacsalád család sarjaként lett szabadságharcos. Alapfokú tanulmányait Eperjesen végezte, majd Debrecenben bölcsészetet tanult, utána pedig Sárospatakon jogot.

1837-ben az egyik meggyeülésen vehemensen támadta a fennálló rend minden haladásellenes hibáját és indulatosan emlegette a fiatalok azon jogát, amely felhatalmazza őket a társadalmi változások kicsikarásához. Emiatt ő is belesodródott abba a felségárulási perbe, amelyet a hatalom Lovassy László és társai ellen indított²², és csak befolyásos felsőbb összeköttetései közbenjárására sikerült elérni, hogy végül ejtették az ellene felhozott vádakat.

Később Sáros vármegye alkotmányos főispánja lett, és igen aktív szereplője lett Pesten az országgyűlésnek, ám a bársonyasztal melletti politizálást annyira nem tekintette eredményesnek, hogy 1848 szeptemberében szabadcsapatot toborzott és csapatát személyesen vezetve vett részt Görgey téli hadjáratában.

A szabadságharc veszte után két fiával együtt, – akik szintén aktívan, tiszti fokozatot nyerve voltak résztvevői a szabadságharcnak – Amerikába emigrált, ahol mint hőst fogadták New Yorkban és az Egyesült Államok akkori elnöke – Zachary Taylor – levélben üdvözölte. Iowa államban telepedett le és Új-Buda (New-Buda) néven sajátos magyar környezetet hozott létre a birtokain, de nem találta a helyét idegen földön. Időközben felesége is elhunyt, akit előbb birtokára temetett el, de később, amikor a polgárháború miatt menekülnie kellett 1852 végén, akkor neje holttestét is átvitte San Antonio melletti új birtokára, a mit Sírmezőnek nevezte el. Lincoln elnök kinevezte anconai konzulnak, és

²⁰ Fond. Névtári gyűjtemény. SRK Levéltára. N.I.5.

²¹ Pallas Nagylexikon, Budapest, 1893–1904

²² Lásd Varsányi Péter István: Emlékezés Lovassy Lászlóra, in Honismeret 26.évf. 6. sz 1998. 74–77.

ezt a megtisztelő hivatalát 1861–64 között vezette, majd visszatért Amerikába. Onnan írt nyílt levelet, amelyben élesen bírálta az 1867-es kiegyezést és személy szerint Deák Ferencet, mint az egykori zsarnok hatalommal megalkuvót.

Jelentős emlékiratanyag maradt utána, amely bő forrásanyagot biztosít kora történelmi állapotairól. Emellett számos útleírást, utazási beszámolót írt. Sírmezői birtokán halt meg (Texas) 1870-ben.

Összegzés

Csodálatos, amint örökre összetörő, eltűnésre kárhozott életek kivirágoznak és kivirágoztatnak. A bitófa árnyékában senki sem gondolta volna, hogy a hátramaradott gyenge nő számára van még járható jövő. Az erős férfi gondoskodásának hiányában szinte elképzelhetetlen a védtelen nő megmaradása, távlati léte.

És lám, mégis a megtúrt, megtört gyenge nő lett sokak számára Aradtól Kairóig, Konstantinápolyig, Amerikáig sokak reménye, védasszonya.

Bibliográfia

GERGELY András: *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

*** Pallas Nagylexikon, Budapest. 1893–1900.

SZABÓ Lajos: *Czelder Márton működése a Moldva-oláhországi első magyar református misszióban*. Budapest, 1930.

*** Tanulmányok Csongrád megye történetéből 21. Szeged (1994). Damjanich Jánosné Csernovics Emília életrajza (1819–1909). Csernovics Lara feljegyzéseit közzéteszi Varsányi Péter István.

VARSÁNYI Péter István: Emlékezés Lovassy Lászlóra, in *Honismeret* 26.évf. 6. sz. 1998.

Fond. Névtári gyűjtemény. Sárospataki Református Kollégium (SRK) Levéltára. N.I.5.